

Filip Kwiatek

Zbiór filmów w Narodowym Archiwum Cyfrowym

Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej 5, 121-128

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Filip Kwiatek

ZBIÓR FILMÓW W NARODOWYM ARCHIWUM CYFROWYM

Narodowe Archiwum Cyfrowe jest centralnym archiwum państwowym powołanym do gromadzenia, zabezpieczania, opracowywania i udostępniania archiwalnych materiałów audiowizualnych: fotografii, nagrań dźwiękowych i filmów. Wraz z rozwojem technik cyfrowych działalność placówki została poszerzona o: archiwizację materiałów cyfrowych, w tym dokumentu elektronicznego i stron internetowych; digitalizację; udostępnianie kopii cyfrowych materiałów archiwalnych oraz informacji o nich *on line*.

Historia archiwum sięga 1955 r., kiedy na mocy Zarządzenia prezesa Rady Ministrów nr 199 utworzono Archiwum Dokumentacji Mechanicznej jako „centralne archiwum państwowe obejmujące materiały archiwalne powstałe i utrwalone sposobem foto- i fonograficznym”,¹. Nieco później wraz z pojawieniem się nowych technologii w dziedzinie zapisu informacji i obrazu do zasobu ADM zaczęły trafiać również materiały filmowe. Od 1963 r. notuje się systematyczne nabytki dokumentacji filmowej.

Filmy stanowią najmniejszą część zasobu archiwalnego NAC. Filmowy zasób NAC liczy prawie 2,5 tysiąca tytułów zapisanych na ponad 10 tysiącach bardzo zróżnicowanych nośników: od taśm filmowych 8, 16 i 35 mm poprzez kasety VHS i Betacam do płyt DVD. W zdecydowanej większości tworzą one zbiór filmów o charakterze otwartym, tzn. możliwe są dalsze nabytki, a jedynie kilka pojedynczych tytułów należy do innych zespołów, m.in. Archiwum Fotograficznego Edwarda Hartwiga i Archiwum Audiowizualnego Jerzego Ficowskiego. Obecnie trwają także prace nad wyodrębnieniem zespołów archiwalnych będących spuściznami po instytucjach zajmujących się produkcją i dystrybucją filmową.

Obecny stan opracowania zasobu filmów jest w znacznym stopniu nieadekwatny do potrzeb użytkowników i praktyki archiwalnej. W wielu przypadkach brakuje podstawowych informacji o autorach, dacie wytworzenia, występujących osobach. Nie powstał także żaden informator czy przewodnik po zasobie filmów ADM/NAC.

Filmy trafiały do archiwum przede wszystkim na zasadzie przejęcia z instytucji wytwarzających dokumentację filmową oraz w formie darów lub zakupów od osób prywatnych i innych instytucji. Ponad 90 proc. zasobu stanowią materiały pochodzące z Wytwórni Filmowej „Sportfilm” (tematyka sportowo-turystyczna), Instytutu Badań Edukacyjnych (filmy edukacyjne wykorzystywane jako materiały dydaktyczne w szkolnictwie), Wytwórni Filmowej „Czołówka” (m.in. kroniki wojskowe z końca lat pięćdziesiątych i z lat sześćdzie-

¹ MP, 1955, nr 74, poz. 917.

siątych XX w.) oraz Centralnego Ośrodka Informacji Budownictwa (kroniki budowlane i instrukcje BHP z lat sześćdziesiątych XX w.). Pozostała część filmów została archiwum podarowana lub sprzedana. Wśród darczyńców warto m.in. wymienić byłego ministra spraw zagranicznych Krzysztofa Skubiszewskiego czy Andrzeja Kleeberga, syna gen. Juliusza Kleeberga i bratanka gen. Franciszka Kleeberga, legendarnego zwycięzcy bitwy pod Kockiem w 1939 r.

Najcenniejszą część zasobu filmów NAC stanowią zbiory z okresu międzywojennego. Niezwykle wartościowy jest film pt. „Polonia Restituta”² (dokument z lat dwudziestych XX w. ukazujący walkę o granicę Polski w latach 1917–1921), zachowany niestety jedynie we fragmencie. Prawdopodobnie jest on częścią przedwojennej kroniki filmowej. Zawiera m.in. migawki z następujących wydarzeń: grupa polskich legionistów, którzy śpiewają w niewoli pruskiej „Pierwszą Brygadę”; kobiety w konspiracji podczas kolportażu gazetek; przedarcie się II Korpusu Legionów na Ukrainie; polskie oddziały na Syberii; podniesienie flagi w armii gen. Józefa Hallera; traktat brzeski; więzienie w Magdeburgu; Ignacy Jan Paderewski wraz z żoną Heleną w Poznaniu wśród wiwatującego tłumu; podarowanie Kasztanki Józefowi Piłsudskiemu; uroczystość otwarcia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; odzyskanie Pomorza, żołnierze całujący polską flagę powiewającą nad Bałtykiem; Józef Piłsudski na dworcu kolejowym: w oknie wagonu i odbierający defiladę; wojna polsko-bolszewicka: mapa frontu, strzelanie z armat, szarża ułanów, przeprawa przez rzekę, zniszczony most, walki, atakujący żołnierze, tabor konny, umieszczenie rannego na noszach; wręczenie buławy marszałkowskiej Józefowi Piłsudskiemu.

Przyjazd Ignacego Jana Paderewskiego do Poznania 27 XII 1919 r.
(Narodowe Archiwum Cyfrowe)

² NAC, sygn. M0932.

**Pogrzeb Romana Dmowskiego w Warszawie 7 I 1939 r.
(Narodowe Archiwum Cyfrowe)**

Drugim interesującym filmem jest relacja filmowa Polskiej Agencji Telegraficznej z uroczystości pogrzebowych Romana Dmowskiego w styczniu 1939 r.³ Dokument pokazuje zarówno uroczystości pogrzebowe w Łomży 5 stycznia, jak i w Warszawie 7 stycznia. Materiał filmowy przedstawia kondukt pogrzebowy w Łomży; wystawienie trumny i nabożeństwo w katedrze św. Jana w Warszawie (widoczny m.in. były prezydent Stanisław Wojciechowski); fragment kazania ks. prałata Marcelego Nowakowskiego; tłumy na Rynku Starego Miasta, kondukt pogrzebowy na moście Kierbedzia; defiladę uczestników pogrzebu w zapadającym mroku na Cmentarzu Bródnowskim.

Godne uwagi są jeszcze dwa filmy z okresu przedwojennego. „Wielka rewia obrońców państwa na Polu Mokotowskim”⁴ (z pierwszej połowy lat trzydziestych XX w.) relacjonuje natomiast defiladę wojska, którą przyjmują m.in. marszałek Józef Piłsudski, prezydent Ignacy Mościcki i gen. Józef Haller. Drugi ukazuje Ignacego Jana Paderewskiego, prawdopodobnie na jego farmie w Paso Robles w Kalifornii⁵. Były premier przedstawiony jest w ogrodzie, podczas spaceru wśród drzew brzoskwiniowych w towarzystwie żony Heleny i przyjaciół oraz pracowników farmy.

Z okresu II wojny światowej w zasobie filmów Narodowego Archiwum Cyfrowego zachowało się również kilka ciekawych i wartościowych tytułów.

³ NAC, sygn. M0391.

⁴ NAC, sygn. M0413.

⁵ NAC, sygn. M0372.

Wśród nich wart przybliżenia jest reportaż z walk 1. Dywizji Pancерnej gen. Stanisława Maczka pt. „Idziemy”⁶. Film powstał przy Sekcji Filmowej Ministerstwa Obrony Narodowej Rządu RP na Uchodźstwie. Twórcami zdjęć byli ppor. Jerzy Januszajtis oraz korespondenci wojenni Zbigniew Jaszczyk i Franciszek Ożga, opracowanie literackie przygotował korespondent wojenny Ryszard Kiersnowski, słowo komentarza wygłosił Józef Opieński, autorem opracowania muzycznego jest Jerzy Kołaczkowski, a piosenkę do muzyki i słów Wiktora Budzyńskiego śpiewa Paweł Prokopien. Film prezentuje historię 1. Dywizji Pancерnej od momentu jej formowania do zakończenia walk i zdobycia Wilhelmshaven. Zobrazowano następujące wydarzenia z dziejów 1. Dywizji: żołnierze polscy w Szkocji przy sprzęcie wojskowym i namiotach; pomoc żołnierzy polskich w żniwach; krajobrazy Szkocji (jezioro Loch Lomond, Edynburg); ćwiczenia dywizji w 1944 r. obserwowane przez gen. Kazimierza Sosnkowskiego i prezydenta Władysława Raczkiewicza; przemówienie gen. Bernarda Montgomery’ego do żołnierzy polskich; załadunek 1. Dywizji na statki przed odplynięciem do Normandii; konwój statków przez kanał La Manche i wyładunek w Normandii (1 sierpnia 1944 r.); wkroczenie do Cannes; msza święta przed bitwą i bitwa pod Falaise; walka pod Chambois i o wzgórze 262; krajobraz po bitwie (trupy żołnierzy i koni, zniszczony sprzęt); cmentarz wojenny; Polacy przymusowo wcieleni do armii niemieckiej; jeńcy niemieccy; spotkanie z Polakami wywiezionymi na roboty; budowa mostu Warszawa przez saperów na Sekwanie; walki w rejonie Abbeville; budowa mostu Lwów przez saperów na Sommie; przekroczenie granicy z Belgią i walki o Ypres; gen. Stanisław Maczek wprowadza miera miasta Ypres do ratusza; radość wyzwolanych Belgów; pogrzeby żołnierzy polskich; most Wilno prowadzący do Gandawy; wkroczenie do Gandawy; złożenie wieńca przez gen. Stanisława Maczka na grobie nieznanego żołnierza w Brukseli; bitwa o Bredę; defilada i powitanie żołnierzy polskich w Bredzie; gen. Maczek i burmistrz Bredy; zabawa taneczna w Bredzie; odznaczenie przez gen. Maczka żołnierzy polskich orderem Virtuti Militari; odznaczenie gen. Maczka orderami brytyjskimi przez gen. Montgomery’ego; odwiedziny gen. Dwighta Eisenhowera w 1. Dywizji; zajęcie Wilhelmshaven; gen. Maczek i gen. Rudnicki w Wilhelmshaven; przybycie gen. Władysława Andersa; msza polowa; odznaczenie żołnierzy polskich przez gen. Andersa.

Bardzo cennym materiałem jest zrealizowany przez Stowarzyszenie Filmowców i Fotografików film pt. „Niedokończona podróż”, który zawiera wydarzenia z życia gen. Władysława Sikorskiego⁷: posiedzenie Rady Narodowej w Paryżu z udziałem Ignacego Paderewskiego, spotkania z polskimi żołnierzami we Francji, spotkanie z Winstonelem Churchillem, przybycie żołnierzy polskich do Wielkiej Brytanii, dekoracja odznaczeniami lotników i marynarzy polskich, wizyta w Armii Polskiej w ZSRR. Ostatnim zarejestrowanym obrazem jest pogrzeb gen. Sikorskiego w angielskim Newark. Oprócz ciekawej warstwy dokumentalnej i historycznej film posiada także unikatową wartość produkcyjną. Powstał on bowiem w pięciu wersjach językowych: polskiej, angielskiej, francuskiej, portugalskiej i hiszpańskiej, a swojego głosu użyczyli poeta Antoni Słonimski i angielski aktor John Gielgud.

Do wybitnych tytułów zaliczyć należy także film o życiu internowanych polskich żołnierzy 2. Dywizji Strzelców Pieszych, którzy od 20 czerwca 1940 r. pod dowództwem gen. Bronisława Prugar-Ketlinga przebywali w Szwajcarii⁸. Film (niestety nie zachował się dźwięk) ukazuje lekcje w żołnierskiej szkole zorganizowane przez Komitet Obywatelski 2. DSP przy współudziale Young Men’s Christian Association (Związek Chrześcijańskiej

⁶ NAC, sygn. M0371.

⁷ NAC, sygn. M0384.

⁸ NAC, sygn. M0416.

**Wizyta prezydenta Władysława Raczkiewicza w 1. Dywizji Pancernej
(Narodowe Archiwum Cyfrowe)**

Młodzieży Męskiej); żołnierzy przy budowie dróg w Alpach; kurs kreślarski dla żołnierzy; zajęcia sportowe; orkiestrę pułkową; obozy dla oficerów: szpital i sanatorium, introligatornię, wytwórnię sprzętu sportowego, bibliotekę; uprawę warzyw; naukę internowanych na studiach; życie religijne w obozach; karczowanie alpejskich lasów; budowę tamy.

Mimo propagandowego charakteru warto zapoznać się także z niemieckimi kronikami filmowymi. Zajmującymi materiałami są relacja filmowa z ekshumacji i pogrzebu ofiar tzw. krwawej niedzieli w Bydgoszczy w 1939 r.⁹; filmy instruktażowe dla Wehrmachtu o sposobach przetrwania mrozu (m.in. budowa igloo¹⁰, zastosowanie trawy i gazet jako ocieplaczy¹¹); walki na froncie zachodnim (zajęcie miasta Maastricht)¹²; bombardowanie Warszawy¹³; podpisanie kapitulacji; jeńcy polscy; żołnierze niemieccy wkraczający do Warszawy; defilada przed Adolfem Hitlerem; zniszczenie angielsko-amerykańskiego konwoju na Oceanie Lodowatym¹⁴.

Zdecydowana większość zasobu filmowego NAC pochodzi z okresu PRL. Nagrania dotyczą głównie czterech dziedzin: sportu, architektury, edukacji i wojskowości, ale znajdują się wśród nich także filmy o tematyce politycznej, społecznej, gospodarczej, turystycznej i przyrodniczej.

⁹ NAC, sygn. M0390.

¹⁰ NAC, sygn. M0368.

¹¹ NAC, sygn. M0367.

¹² NAC, sygn. M0385.

¹³ NAC, sygn. M0407.

¹⁴ NAC, sygn. M0411.

Wizyta gen. Władysława Sikorskiego w Armii Polskiej w ZSRR w 1941 r.
Na saniach od lewej gen. Władysław Sikorski, gen. Władysław Anders
(Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Materiały filmowe o tematyce sportowej pochodzą ze Sportfilmu oraz Polskiego Komitetu Olimpijskiego. Przedstawiają one m.in.: relacje z letnich i zimowych igrzysk olimpijskich w Tokio¹⁵, Meksyku¹⁶, Monachium¹⁷, Montrealu¹⁸, Moskwie¹⁹, Seulu²⁰, Innsbrucku²¹, Lake Placid; kroniki filmowe PKOl dokumentujące życie sportowe w Polsce (relacje z balu mistrzów sportu i plebiscytu na 10 najlepszych sportowców, sylwetki polskich olimpijczyków i medalistów, sprawozdania z występów polskich sportowców na arenach międzynarodowych)²²; materiały szkoleniowe i treningowe prezentowane przez doświadczonych trenerów oraz reprezentantów Polski z różnych dyscyplin sportowych, np. siatkówki: zagrywka szybująca, podanie od dołu, odbicie od dołu z przewrotem na plecy, wystawienie pod kątem, zastawienie podwójne, podanie oburącz od dołu w obronie²³; piłki nożnej: nauka podań między dwoma i trzema zawodnikami, podania prostopadłe i zmiana pozycji graczy, podstawowe ćwiczenia w ataku i obronie²⁴.

Instytut Badań Edukacyjnych zajmował się produkcją filmów w celu wykorzystywania ich w szkolnictwie na wszystkich poziomach jako pomoc do nauki wielu przedmiotów:

¹⁵ NAC, sygn. P001.

¹⁶ NAC, sygn. P002.

¹⁷ NAC, sygn. P003.

¹⁸ NAC, sygn. P004.

¹⁹ NAC, sygn. P154.

²⁰ NAC, sygn. P006.

²¹ NAC, sygn. P217.

²² NAC, sygn. P234 do P261.

²³ NAC, sygn. S039.

²⁴ NAC, sygn. S097.

**Budowa Rotundy PKO w Warszawie w latach 1962–1963.
Z prawej widoczny fragment budowanego gmachu Uniwersalu
(Narodowe Archiwum Cyfrowe)**

języka polskiego, historii, biologii, wiedzy o społeczeństwie, przysposobienia obronnego, plastyki, muzyki. W zbiorach filmowych NAC znajduje się znaczna część wytworzonych przez tę instytucję filmów, np. „Adam Mickiewicz – pielgrzym wolności”, „Eksploracja i konserwacja motoroweru”, „Byłam narkomanką”, „Pierwsza pomoc w wypadkach udarów i utonięć”, „Trudne początki II Rzeczypospolitej”, „Rośliny trujące”, „Nad środkową Odrą i dolną Wartą”, „Polskie malarstwo historyczne”, „Beethoven i jego muzyka”.

Architekturę i budownictwo w okresie PRL dokumentował Centralny Ośrodek Informacji Budownictwa. W zbiorach NAC jest kilkadziesiąt kronik filmowych wyprodukowanych przez tę instytucję²⁵. Poruszana w materiałach tematyka to m.in.: zastosowanie nowych technologii i sprzętu w budownictwie, wystawy i projekty wnętrz budynków użyteczności publicznej, plany i realizacje budynków, mostów, dróg. Wyprodukowano m.in. kroniki i reportaże pt.: „Budownictwo wielkopłytowe w Warszawie”, „Stalowa konstrukcja Rotundy w Warszawie”, „Budynki mieszkalne z ram «H»”, „Budowa Osiedla Mieszkaniowego im. gen. Karola Świerczewskiego w Poznaniu”, „Polskie maszyny budowlane na 32. Międzynarodowych Targach Poznańskich”, „Aluminiowa konstrukcja palmiarni w Krakowie”, „Stalowa konstrukcja wieżowca «Riviera» w Warszawie”, „Budowa domku jednorodzinny z prefabrykowanych elementów typu OKAL”. Kroniki zawierają także relacje z zakładów przemysłowych: „Azoty” w Puławach, Zakładu Produkcyjnego Mebli w Wyszakowie, Stoczni Szczecińskiej.

²⁵ NAC, sygn. K0213 do K0263.

Największą część filmów z okresu powojennego stanowią kroniki wojskowe produkowane przez Wytwórnę Filmową „Czołówka” – „Wojskowa Kronika Filmowa” oraz czasopisma „Radar” i „Żołnierz Radziecki”. Prezentują one działalność Ludowego Wojska Polskiego: uroczystości, defilady, manewry, ćwiczenia, relacje z jednostek, szkolnictwo wojskowe, życie kulturalne i sportowe, np. „Nad Odrą” – ćwiczenia jednostek wojskowych ZSRR, NRD i Polski²⁶, „Grunwald 1960” – reportaż z uroczystości na polach Grunwaldu w 1960 r. i z defilady w Gnieźnie²⁷, „Akrobacje w powietrzu” – zawody lotnictwa myśliwskiego, pokaz indywidualnego wyższego pilotażu²⁸, „Ludzie-żaby” – zajęcia nurków Marynarki Wojennej na basenie²⁹, „Nasza broń” – pokaz sprawności czołgu T-54³⁰, „Oni wybrali” – przysięga wojskowa w Oficerskiej Szkole Samochodowej³¹, treningi w Centralnym Wojskowym Klubie Sportowym Legia³², pomoc jednostek wojskowych w walce z powodzią³³, „39 rocznik” – rejestracja i badanie poborowych³⁴, „Leśna świetlica” – wypoczynek i rozrywka żołnierzy po zajęciach³⁵, „Rewia mody” – dom mody w Oficerskim Klubie Garnizony w Bydgoszczy³⁶, „Szlakiem pieśni i tańca” – występy Centralnego Zespołu Reprezentacyjnego Wojska Polskiego³⁷.

W 2010 r. do zasobu NAC przejęto w depozyt Archiwum Audiowizualne Jerzego Ficowskiego, którego znaczną część stanowią także filmy dokumentalne z udziałem pisarza. Stanowią one bardzo ciekawy materiał do biografii tego twórcy.

Zasób filmowy NAC, a szczególnie jego najstarsza część, z racji braku sprzętu do odtwarzania, kopiowania i digitalizacji jest trudno dostępny dla użytkowników. Kosztowność profesjonalnych urządzeń przekracza możliwości budżetowe NAC i całych archiwów państwowych. Również kwestia praw autorskich nie daje pełnej możliwości korzystania z filmów. Rozwiązanie powyższych problemów stanowi jeden z priorytetów dla NAC w kwestii udostępniania swoich zbiorów. Ważnym zagadnieniem jest także pogłębienie współpracy z innymi instytucjami gromadzącymi podobne materiały – Wytwórną Filmów Dokumentalnych i Fabularnych, Filmoteką Narodową oraz Telewizją Polską S.A.

²⁶ NAC, sygn. K0055.

²⁷ NAC, sygn. K0028.

²⁸ NAC, sygn. K0020.

²⁹ NAC, sygn. K0012.

³⁰ NAC, sygn. K0028.

³¹ NAC, sygn. K0033.

³² NAC, sygn. K0001.

³³ NAC, sygn. K0002.

³⁴ NAC, sygn. K0015.

³⁵ NAC, sygn. K0018.

³⁶ NAC, sygn. K0017.

³⁷ NAC, sygn. K0034.